

МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ І ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

КЛЮЧОВЕ ЗАПИТАННЯ

Яке значення має ідентичність окремої людини чи групи людей та яку роль вона відіграє у міжкультурному діалозі?

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТЕМИ

Етнічність (етнічна група), нація, національні меншини, ідентичність, національна ідентичність, космополітична ідентичність, коренізація, українізація, національно-культурні товариства, міжкультурний діалог, мультикультуралізм, асиміляція, акультурація, культурний ізоляціонізм, геноцид, культурний космополітизм

ВСТУП

Людина як суспільна істота протягом життя формує у собі риси певних груп і визначає для себе такі орієнтири, які дозволяють приєднатися до них і разом реалізовувати життєві цілі. Багатоманітність життя спричиняє до того, що особистість одночасно формує декілька різних систем цінностей. Крізь призму самоусвідомлення і залежно від вимог суспільства ми вибудовуємо власну ієрархію ідентичностей. За останніми опитуваннями, в Україні в цій ієрархії лідерами є національна, регіональна, статева та релігійна ідентичності. Надзвичайно важливою для людини є національна ідентичність. Але сьогодні ця ідентичність переживає значні трансформації.

Сучасне світове співтовариство з його стрімкою інтеграцією та глобалізацією має два вектори розвитку. З одного боку, відбувається взаємопроникнення і взаємозбагачення культур, народів, напрацьовується досвід міжкультурного діалогу та взаємодії, формується модель толерантного бачення та сприйняття «іншого», «культурно відмінного» тощо. З іншого — відповіддю на ці ж процеси стає *традиціоналізація* (прагнення повернутися до основ свого життя, його витоків, відтворити звичні, укорінені протягом століть форми буття суспільства), що виявляється у спробах «закритися», культивувати власну культуру, передбачає збереження значної соціальної дистанції, а у крайніх випадках — навіть прояви агресії стосовно тих, хто «інший», «чужий». Інший рівень міжкультурної взаємодії — це взаємодія в межах однієї країни — це культурна взаємодія між титульною нацією та національними меншинами. Важливим завданням для багатонаціональної держави є можливість знайти найоптимальніші форми міжнаціональної взаємодії, базованої на мультикультурлізмі та взаємній толерантності. Поглинання титульною нацією культур національних меншин є процесом започатковування (або запровадження) культурного монологу, який може перерости у політичну площину і спричинити до загострення взаємин в інших сферах життя держави. 20 грудня 2002 р. Рішенням Генеральної Асамблеї ООН у резолюції 57/249 «Культура і розвиток» було встановлено Всесвітній день культурної різноманітності для діалогу і розвитку. Вперше він відзначався у різних країнах 21 травня 2003 року. Так світова спільнота подала приклад глобального розуміння проблеми і акцентувала увагу на її розв'язанні.

Сучасний світ постійно ставить людину перед складним вибором: як зблизитися з іншим, зрозуміти та прийняти його «інакшість», не втративши при цьому самого себе? Як, занурюючись у життя та культуру «інших», залишитися самим собою? Як у цьому складному світі викликів зберегти свою самобутність?

МОТИВАЦІЙНА ВПРАВА «Експрес-навігатор»

▶ Методичні поради

Об'єднайтеся у групи. Отримайте від викладача набір карток з термінами, які будуть використовуватися під час вивчення теми. Орієнтовний перелік понять: народ, нація, національні меншини, національна ідентичність, космополітична ідентичність, мультикультуралізм, національно-культурні товариства, національно-культурна автономія, асиміляція.

Ознайомтеся у глосарії з їхніми значеннями. Проведіть групове обговорення, укладіть з понять логічний ланцюжок (або «кущ») від базового поняття/ть до, на вашу думку, найскладнішого/их. Після цього кожна група презентує власний результат виконання завдання. Проведіть підсумкове обговорення, після якого укладіть підсумковий логічний ланцюжок (або «кущ»), враховуючи побажання кожної групи.

Словникову роботу можна провести, використовуючи варіант методики роботи з текстами «Залиште за мною останнє слово». Один з учасників заняття тричі вголос читає визначення одного з понять теми. Після цього він визначає трьох учасників з аудиторії, які повинні своїми словами пояснити кожне визначення. Останнє слово має учасник вправи, який зачитував визначення. Його завдання (можливо, за допомогою викладача) — закріпити розуміння терміна, редагувати неточності.

ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В РОСІЙСЬКІЙ Й АВСТРІЙСЬКІЙ (АВСТРО-УГОРСЬКІЙ) ІМПЕРІЯХ НАПРИКІНЦІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 1917–1920-Х РР.

• Джерело 1 Історична довідка

Міжнаціональні відносини в Російській та Австрійській (Австро-Угорській) імперіях у ХІХ — початку ХХ ст.

Після поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.) і до завершення Першої світової війни сучасні українські землі перебували у складі двох імперій: Австрійської (пізніше Австро-Угорської) та Російської.

Етнічні групи в Російській імперії не мали однакових прав і були розташовані ієрархічно. Одна з ієрархій вибудовувалася за такими культурними критеріями як релігія, спосіб життя та мова. Культурна ієрархія етносів у Російській імперії у ХІХ ст. становила систему концентричних кіл, які розходилися від «свого» російського ядра до «чужинців» (іногородців). Інша система протиставлення базувалася на схемі: православні християни, інші християни, нехристияни. На основі цих підходів будувалася політика стосовно окремого етносу. Чим віддаленішою була етнічна група від православного російського ядра, тим більшим був рівень культурної дискримінації, але меншими асиміляційні впливи.

На українських землях, тобто на теренах так званого «Південно-Західного краю» Російської імперії, в ієрархії культур «малороси» (так офіційно називали українців у Російській імперії) розглядалися як частина загальноруської спільноти і як союзники проти «чужинців» (поляків, євреїв, німців). Сьогодні історики вважають, що не існувало єдиної узгодженої політики русифікації стосовно південно-західних провінцій Російської імперії. Цілеспрямована культурномовна русифікація та асиміляція почала поступово проявлятися в політиці Російської імперії стосовно українців після 1860-х рр. (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.). У жовтні 1905 р. імператор Микола II підписав маніфест про запровадження політичних свобод, серед іншого й свободи слова. Як наслідок, почали виходити періодичні видання, друкуватися книжки українською мовою, з'явилися перші політичні партії. На відміну від підданих Габсбурзької імперії, вони мали значно вужче поле для формування громадського простору та політичної дискусії щодо власної національної ідентичності. Переслідування української культури та відсутність політичних свобод стримували розвиток української національної свідомості й національного руху в Російській імперії.

Центром формування та кристалізації української національної ідентичності та українського проекту загалом на цілі десятиліття стала Галичина. Культурний розвиток у ній пов'язаний із цілим комплексом реформ кінця

XVIII ст. й особливо середини XIX ст., які торкалися політичної, суспільно-економічної, культурно-релігійної сфер життя.

У грудні 1867 р. в Австрійській імперії було ухвалено закон про загальні права громадян, який гарантував їм рівноправність незалежно від їхнього етнічного походження та віросповідання. Формально закон визнав рівними усі нації держави. Кожна з них мала беззастережне право на збереження й плекання власної національності і мови. Більшість провінцій Габсбурзької імперії були полікультурними з невеликою перевагою певної національної групи (німців у Богемії, румунів у Буковині, поляків у Галичині), що спричинило диспропорції у підтримці інституцій і практик, покликаних забезпечувати «збереження й плекання власної національності і мови». Така ситуація провокувала гострі міжнаціональні дискусії, але, з іншого боку, сприяла виробленню власної національної ідентичності. Як наголосив північноамериканський дослідник І.-П. Химка, не мова, віра та історичний досвід творили націю, а навпаки, ці визначальні риси нації виокремлювалися у процесі її формування у модерну добу: традиції «винаходилися», літературні мови кодифікувалися, церква набувала національного характеру. Усюди в Європі національні культури й ідентичності не «відроджувалися», а «народжувалися» — тобто, по суті, творилися заново.

На початку XX ст. реалізація виборчого закону у деяких провінціях Габсбурзької монархії увінчалася успіхом і стала основою політики національного порозуміння. У 1910 р. «національної рівності» вдалося досягти у чотиримовній Буковині. У 1914 р. було здійснено спробу дійти порозуміння між поляками й українцями у Галичині, але на перешкоді стала Перша світова війна. У міжвоєнний період, коли населення західноукраїнських земель опинилося у складі кількох національних держав — Польщі, Румунії, Угорщини та Чехословаччини, становище національних меншин, за винятком Чехословаччини, погіршилося. Правоцентристські партії, які прийшли до влади, проводили агресивну асиміляційну політику стосовно національних меншин. Вона передбачала обмеження можливості здобути початкову освіту рідною мовою, вищу освіту і роботу, закриття національно-культурних інституцій, паціфікаційні акції. Така політика національних урядів провокувала ескалацію міжнаціональних конфліктів (зокрема, й етнічних чисток), які вибухнули з усією силою під час Другої світової війни. (В. Середа).

• Джерело 2 Офіційний документ

[...] Останнім часом питання про малоросійську літературу отримало інший характер через обставини, які не мають жодного стосунку до власне літературних інтересів. Видання попередніх творів малоросійською мовою мало на увазі знайомство з ними тільки освічених класів Південної Росії. Сьогодні ж прихильники малоросійської народності звернули свої погляди на неосвічених і тих, хто прагне реалізації своїх політичних задумів, розпочали

під приводом поширення грамотності і просвітництва, видання книг для початкового читання, букварів, граматик, географії і т. д. [...]. Багато з цих книг потрапляли вже на розгляд до Санкт-Петербурзького цензурного комітету. Немало таких же книг представили і в Київський цензурний комітет. [...]. Беручи до уваги насправді тривожне становище суспільства, яке підігривається політичними подіями, а також, враховуючи те, що питання навчання грамотності на місцевих наріччях не отримало ще остаточного вирішення у законодавчому порядку, міністр внутрішніх справ визнав за необхідне до погодження з міністром народної освіти, обер-прокурором Св. Синоду і шефом жандармів стосовно друкування книжок малоросійською мовою зробити у цензурному відомстві розпорядження, щоб до друку дозволялися тільки такі твори цією мовою, які належать до прекрасної, витонченої літератури. Дозвіл друку книг малоросійською мовою як духовного змісту, так і навчальних, і призначених для початкового читання народом, призупинити [...].

Циркуляр министра внутренних дел П. А. Валуева Киевскому, Московскому и Петербургскому цензурным комитетам 18 июля 1863 г. // Лемке М. К. Эпоха цензурных реформ 1859–1865 гг. — СПб., 1904. — С. 302–304 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/miller-pr1.htm>.

• Джерело 3 Офіційний документ

Бажаючи припинити небезпечну стосовно держави діяльність українофілів, потрібно виконати такі заходи до прийняття особливого рішення:

а) У Міністерстві внутрішніх справ:

1. Не дозволяти ввозити на територію Імперії без особливого на те дозволу Головного Управління у справах друкування будь-яких книг, що видаються за кордоном на малоросійському наріччі.

2. Заборонити в Імперії друкування на тому ж наріччі будь-яких оригінальних творів чи перекладів, за винятком історичних пам'яток, але з тим, щоби і ці твори, якщо вони належать до усної народної творчості (як пісні, казки, прислів'я), видавати з дотриманням загальноросійської орфографії (тобто не друкувати, так званою «кулішівкою»). [...]

3. Заборонити на тому ж наріччі різні сценічні вистави, тексти до нот і публічні читання (як такі, які на даний час носять характер українофільських маніфестацій). [...]

б) У Міністерстві народної освіти:

6. Посилити нагляд з боку місцевого навчального керівництва, щоб не допустити у початкових училищах викладання будь-яких предметів на малоросійському наріччі.

7. Вилучити з бібліотек усіх початкових і середніх училищ у малоросійських губерніях книги, які заборонені другим параграфом даного проекту.

8. Звернути серйозну увагу на особовий склад викладачів у навчальних округах Харківському, Київському, Одеському, зажадавши від керівників цих

округів поіменного списку викладачів з позначками про неблагонадійність кожного стосовно українофільських тенденцій і, визначивши таких неблагонадійними чи сумнівними, перевести у великоросійські губернії, замінивши на місцях уродженцями останніх. [...]

9. Закрити на невизначений термін Київський Відділ Імперського Географічного Товариства [...], і допустити потім відкриття заново з наданням місцевому Генерал-Губернатору права клопотати про його відкриття, але з усуненням назавжди тих осіб, які сумнівні у своєму проросійському спрямуванні.

в) У відділенні особистої Його Імперської Величності канцелярії:

11. негайно вислати з краю Драгоманова і Чубинського як невинуватих небезпечних у краї агітаторів.

Емський указ // Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. — Харків-Київ, 1930. — С. 381–383 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://movahistory.org.ua/wiki/>.

• Джерело 4 Офіційний документ

Стаття 19.

Усі народні племена є рівними у праві і кожне має непорушне право зберігати свою народність і мову. Рівність усіх використовуваних мов у школах, установах і в громадському житті визнано державою. У краях, де живе більше племен, громадські наукові інституції повинні бути так організовані, щоб кожне плем'я мало можливість і необхідні засоби для викладання своєю мовою, без примусу до навчання іншою крайовою мовою.

Державний закон Австро-Угорщини (Конституція) від 25 грудня 1867 року // Левінський В. Національне питання в Австрії і соціалдемократія. — Львів, 1907. — С. 186.

• Джерело 5 Думка дослідника

У дійсності ця стаття (стаття 19) говорить про рівність усіх крайових мов у школах, установах і громадському житті, але на неї не можуть посилатися всі народи, так як права мови кожного народу імперії визначають «мовні» розпорядження міністерств різних часів. Існуюча на сьогодні практика доводить абсолютну декларативність Основного Закону Австрії. Насправді австрійський уряд кинув окремі народи у круговерть національної війни. Крім того, він «зверху» нав'язував політичну перевагу одних народів над іншими, що закріпило гегемонію «історичних народів», зробило їх більш-менш суверенними у державі і краях, засудивши одночасно, «неісторичні народи» на політичне безправ'я... Серед перших виявилися на першому місці німці і мадяри [...]. Серед поневолених народів виявилися чехи, італійці, словенці, румуни, серби, українці ...

Левінський В. Національне питання в Австрії і соціалдемократія. — Львів, 1907. — С. 187, 190, 191–192.

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Прочитайте **Джерело 1**. Які суспільно-політичні процеси впливали на національну політику Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій? Як національна політика впливала на процеси творення національної ідентичності населення імперій?
- 2 Ознайомтесь із **Джерелами 2–3**, що характеризують мовну політику Російської імперії щодо українських земель. Проаналізуйте документи, випишіть сфери, де була заборонена українська мова, та сфери, де вона могла функціонувати.
- 3 Прочитайте **Джерела 4–5**. Які права для національних меншин були затверджені у Конституції Австро-Угорщини? Які труднощі виникли під час їх реалізації у конкретних регіонах?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Чим відрізнялася національна політика Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій? Що у них спільного? Складіть таблицю «Спільне та відмінне у національній політиці імперій».
- 2 Які наслідки мала національна політика, яку реалізовували Російська та Австрійська (Австро-Угорська) імперії, для громадян України на поч. ХХ ст.?

▶ Методичні поради

Групова дискусія «Чотири кути»

Під час ознайомлення з темою «Міжнаціональні відносини у Російській та Австрійській (Австро-Угорській) імперіях у ХІХ – поч. ХХ ст.» використайте метод «чотири кути» або, залежно від кількості сформульованих позицій, його варіант («три кути», «п'ять кутів»).

За кожною з оголошених позицій (наприклад, 1 — «політика російського уряду сприяла посиленню взаємодії та культурному діалогу між різними національними групами»; 2 — «політика російського уряду не сприяла посиленню взаємодії та культурному діалогу між різними національними групами», 3 — «політика австрійського (австро-угорського) уряду сприяла посиленню взаємодії та культурному діалогу між різними національними групами»; 4 — «політика австрійського (австро-угорського) уряду не сприяла посиленню взаємодії та культурному діалогу між різними національними групами») закріплюється один з кутів аудиторії.

Ознайомтеся з джерелами і оберіть для себе одну із запропонованих позицій, яка найкраще, на вашу думку, описує міжнаціональні відносини в імперіях. Розійдіться у кути залежно від обраної теорії і об'єднайтеся у групи.

Групам, які утворилися, протягом 5–10 хв. підготувати 3–5 аргументів на користь обраної позиції і презентувати їх.

Проведіть загальну дискусію про переваги та вади кожного підходу, враховуючи аргументи кожної групи.

• Джерело 6 Офіційний документ

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада у згоді з національними меншостями України підготовлятиме проект законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Установчими Зборами.

Другий універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-2.html>.

• Джерело 7 Офіційний документ

...Український народ, що сам довгі літа боровся за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіщаємо, що народам великоруському, єврейському, польському й іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування у справах їх національного життя...

Третій універсал Української Центральної Ради [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>.

• Джерело 8 Офіційний документ

Стаття 1. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах Української Народної Республіки на національно-персональну автономію, себто право на самостійний устрій свого національного життя, що здійснюється через Орган Національного Союзу, влада якого поширюється на всіх його членів, незалежно від місця їх заселення в межах Української Народної Республіки. Це є невід'ємне право націй, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

Стаття 2. Населяючим територію УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації же білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, якщо до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації, [...]. Генеральний Суд розглядає заяву в публичному засіданні [...] сповіщає про свою постанову Генеральний Секретаріат і оголошує її до загальної відомости. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд парламенту УНР.

Закон про національно-персональну автономію від 9 січня 1918 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hist-dokuments.narod.ru/Ukr-revolution/avtonomija.htm>.

• ДЖЕРЕЛО 9 Офіційний документ

ЗУНР. Проклямація Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 року

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Строжинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творять одноцілу українську територію.

2. Ця українська національна територія уконституується оцим як українська держава. Постановляється поробити приготовані заходи, щоби рішення це перевести в життя.

3. Взивається всі національні меншини на цій українській області, — причім Євреїв призначається за окрему національність, щоби уконституувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їх числу населення.

4. Українська Національна Рада вигоготовить конституцію для утвореної тим способом держави, на основах: загального, рівного, тайного і безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом, з правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в правительстві для національних меншин.

Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). — Львів, 1931. — С. 115–116.

• ДЖЕРЕЛО 10 Громадська думка

...На початку травня 1918 р., коли в Україні до влади прийшов гетьман П. Скоропадський, генеральний секретар гетьманського уряду заявив про несумісність національних міністерств за ситуації, яка склалася в країні. Через декілька днів у інтерв'ю журналістам П. Скоропадський підтвердив чутки про можливу ліквідацію цих органів. Зазначалася і причина: «Всі громадяни України рівноправні».

Статус національних меншин за Української держави гетьмана П. Скоропадського та Директорії УНР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/methodser/87/26.pdf>.

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Прочитайте Джерела 6–10. Які офіційні документи засвідчили прагнення Української держави у період національно-визвольних змагань розвивати культуру національних меншин? У який спосіб пропонувалося це реалізовувати?
- 2 Які цінності та права націй були закріплені в офіційних документах Української держави 1917–1920 рр.?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Знайдіть 3–5 візуальних статистичних джерел, які ілюструють вирішення національно-культурних проблем в Україні протягом 1917–1920 рр.? Проаналізуйте їх кількісні та якісні характеристики. Зробіть висновки.
- 2 Використовуючи додаткову літературу та джерела, напишіть твір-роздум на тему: «Національні меншини у роки Української революції: нові можливості та їх практичне втілення».

НАРОДЖЕННЯ «РАДЯНСЬКОЇ ЛЮДИНИ»: ВІД «КОРЕНІЗАЦІЇ» ДО «ДРУЖБИ НАРОДІВ»

• Джерело 11 Історична довідка

Міжнаціональні відносини в Радянській Україні

Радянський Союз, утворений 30 грудня 1922 р., пройшов у своєму розвитку декілька періодів, а його політика щодо національних спільнот неодноразово істотно змінювалася.

1920-ті рр. — політика «коренізації»

Нова держава, розуміючи важливість залучення до більшовицької ідеології якомога ширшого кола людей, запровадила програму «коренізації», націлену на допомогу трудящим різних національностей у творенні власних національних інституцій. Проте підхід був класово вибіркоким, оскільки державні органи мали створювати рівні умови для розвитку національних культур саме трудящих, а культури мали бути пролетарськими за змістом. Це проявлялося у відкритті та розвитку освітніх установ: шкіл, технікумів, факультетів у вищих навчальних закладах, дошкільних закладів, а також у дозволі на функціонування національних засобів масової інформації, підготовці педагогів для викладання мовами національних меншин, розвитку національних літератур, театрів, хорових колективів. Та цей період тривав недовго. Наприкінці 20-х — початку 30-х рр. ХХ ст. державна політика у гуманітарній сфері була спрямована на їх згортання.

1930-ті — перша половина 1950-х рр. — «сталінізм»

Прихід до влади Й. Сталіна та період його управління країною позначився дуже складними і різноскерованими процесами. Усі офіційно визнані радянські національності повинні були мати свою національну культуру, історію, класичну літературу. Почався процес інтенсивного їх формування, який мав досить складний і суперечливий характер. З одного боку, всі складові національно-культурної спадщини проходили жорсткий відбір на їх відповідність основній ідеологічній лінії радянського керівництва, але з іншого — національно-культурні діячі могли використовувати національні символи чи постаті, які за різних обставин можна було представити борцями-революціонерами чи національними героями. Наприклад, в Україні цим стандартам відповідали Б. Хмельницький і Т. Шевченко. Крім того, національності, що проживали в СРСР, мали досить обмежене поле, де вони могли проявляти свою культуру (співи, танці, театр, національна кухня тощо).

Національність стала універсальним ярликом для класифікації та управління громадянами. У цей період національності припинили вважати

рівними. Була визначена ідеологічна ієрархія націй на чолі з «великим російським народом». Відповідно Україна та інші неросійські республіки вважалися «молодшими сестрами» у радянській «сім'ї народів». З'явилася нова категорія, так званий «народ-ворог». Якщо у 1920-х рр. СРСР був державою рівних національностей і нерівних класів, то наприкінці 1930-х рр. він перетворився на державу рівних класів і нерівних національностей, де центр дедалі більше ототожнювався з російською нацією.

Отже, радянська держава будувала свою міжнаціональну політику під гаслом про «дружбу народів», яке відтворювалося у підручниках, ЗМІ, політичних ритуалах, численних виставках, наочній агітації, закріплювалося у топонімах (назвах вулиць чи районів). У Радянському Союзі часто організовували тижні національних братніх культур однієї союзної республіки в іншій. Тоді ж відбувалися судові процеси, де приналежність до злочину визначалася за національною ознакою (наприклад, «справа єврейських лікарів» чи «українських буржуазних націоналістів»), етнічні депортації та репресії (наприклад, розстріл польських офіцерів під Харковом у 1940 р.) та політика примусового перемішування населення за рахунок трудової міграції. На підставі сфальсифікованих звинувачень у 1940-х рр. з місць свого історичного або постійного проживання були переселені етнічні поляки, німці, турки-месхетинці, народи Чечні, Інгушетії тощо. На території сучасної України найбільш масовою депортацією було переселення у травні 1944 р. близько 200 тисяч кримських татар у Середню Азію. Усі дії, скеровані на упослідження окремих національних спільнот, впливали не тільки на долі поодиноких громадян, але й змінювали етнічний склад цілих міст чи регіонів УРСР (АРК, Західна Україна, Одещина).

Натомість на індивідуальному рівні можемо говорити про такі процеси, як інтенсифікація контактів між культурними діячами та науковцями різних радянських республік, що сприяла процесові творчого та культурного обміну. Зростала кількість перекладів художніх творів, спільних виставок, що знайомили пересічних громадян з національною спадщиною і творчим доробком сусідніх народів. Політика інтенсивного перемішування населення через трудову міграцію сприяла збільшенню кількості міжнаціональних шлюбів і творчому взаємозбагаченню. Взаємопроникнення культур відбувалося через окремі особистості, які від народження мали одну національність, але, проживаючи в межах іншої республіки, зробили вагомий вклад у розвиток суспільства, яке стало їх другою Батьківщиною.

Водночас, пересічні мешканці Радянської України у щоденному житті стикалися з такими явищами, як неписані практики обмеження соціальної мобільності для представників окремих національностей, вкоріненням міжнаціональних стереотипів та упереджень, часто посилених радянською пропагандистською машиною стосовно «народів-ворогів», прихованими між-етнічними конфліктами і проявами ксенофобії, асиміляцією та русифікацією.

Середина 1950-х — 1980-ті рр. — реалізація ідеї створення нової спільноти «радянський народ»

Після смерті Й. Сталіна масові репресії та депортації на національному ґрунті припинилися, але у 50–80-х рр. ХХ ст. продовжувалися русифікація та асиміляція націй, посилювалася роль державної влади СРСР в уніфікації культурних процесів з метою творення нової спільноти — «радянського народу».

На XXII з'їзді (1961 р.) було ухвалено рішення, що мали закріпити існування радянського народу. Вони стосувались перемішування населення через обмін кадрами, формування багатонаціональності союзних республік і поступової ліквідації кордонів між ними, подальшого зменшення відмінностей народів СРСР, об'єднавчої сили російської мови як мови міжнаціонального спілкування, неприпустимості національного «самообмеження». Ця політика тривала й у подальшому.

Друга половина 1980-х — початок 1990-х рр. — час «нового мислення» у зовнішній політиці та «придушення міжнаціональних конфліктів» у внутрішній

Етап розвитку радянської країни, який розпочався у середині 80-х років ХХ ст. разом з «перебудовою», позначився процесами культурно-національного піднесення національностей, що мешкали в СРСР. Спостерігалось зростання зацікавленості питаннями національної культури та історії, що призвело до появи нових інституцій. З іншого боку, національне відродження спричинило до вибуху низки міжнаціональних конфліктів на території СРСР. Це засвідчило, що за фасадом ідеологічних гасел про «дружбу народів» приховувалися етнічні проблеми. 14 листопада 1989 р. Верховна Рада СРСР ухвалила Декларацію про визнання незаконними та злочинними репресивні акти проти народів, що підпали під насильницьке переселення, та забезпечення їх прав. І почався складний і часто конфліктний процес їх повернення на Батьківщину. Суперечливість політики цього періоду полягала у тому, що, визнаючи право народів Європи на самовизначення (об'єднання Західної та Східної Німеччини, «оксамитові революції» у країнах Східної Європи), керівництво СРСР відмовлялося від розв'язання етнічних конфліктів всередині країни, що викликало все більший опір і посилювало відцентрові тенденції. (В. Дяків, В. Середя).

• Джерело 12 Офіційний документ

Щодо української мови: повна абсолютна рівноправність української і російської мов, рішуча боротьба проти всякої штучної українізації і русифікації і разом з тим усунення тих перешкод, які затримували б природний розвиток української культури, або які відрізували б українському селянству доступ до ознайомлення з російською культурою. [...] Мова викладання у школах повинна вводитися згідно з організованим волевиявленням населення, вираженого у вигляді постанови пленуму Ради або з'їзду Рад, що повинно

бути узаконено окремим декретом. [...] З метою сприяння вивченню комуністами української мови вважати необхідним введення викладання української мови як обов'язкового предмета в радпартшколах, виділивши йому достатню кількість годин з тим, щоб ті, які закінчують школу, фактично його знали. [...] Доручити компетентній особі написати історію України з марксистської точки зору. З огляду на те, що підручники є одним із засобів впливу на національні меншості і взагалі на національні групи, вжити заходів по усуненню національної пропаганди через підручники так, щоб кожна національна школа мала підручники рідною мовою в достатній кількості.

З директив пленуму ЦК КПУ(б)У з національного питання (17.10.1922) // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК 1918–1941 рр. — Т. 1. — К.: Політвидав України, 1976. — С. 211–214 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/11750427/istoriya/iz_direktiv_plenumu_kpbu_natsionalnogo_pitannya.

• Джерело 13 **Думка дослідника**

Навесні 1923 року сьома конференція українських більшовиків бере курс на українізацію, що схвально сприймається серед люду. У травні уряд ухвалює постанову про українізацію шкіл, виховних культурно-освітніх закладів, у липні — про українізацію державного апарату. Чиновники, боячись втратити насиджені місця, змушені відвідувати курси і гуртки української мови, що дало певні результати. Уже 1927 року 70 відсотків урядових справ велися українською. Майже всі українські діти (97 відсотків) училися у школах рідною мовою, у кожному третьому ВНЗ лекції навіть із технічних предметів читалися українською. Українська мова впроваджувалася в офіцерських училищах, в частинах Червоної армії.

Про коренізацію // Науменко І. Українізація за ґратами [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/688/222/25013/>.

• Джерело 14 **Думка дослідника**

29 квітня 1924 р. відповідно до постанови президії ВУЦВК був утворений спеціальний державний орган, метою якого було встановити безпосередній зв'язок між урядом України і національними меншинами. Серед багатьох напрямів роботи Центральної комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК був і культурний. У компетенцію Комісії входило сприяння розвитку шкільної та культурно-освітньої справи рідними мовами етнічних меншин.

Міронова І. С. Національні меншини України. Навчально-методичний посібник. — Миколаїв-Одеса: ТОВ Від, 2006. — С. 48.

• ДЖЕРЕЛО 15 Офіційний документ

В українізації держапарату досягнуті значні успіхи. Партія у справі українізації досягла значних результатів, але мовою повністю не оволоділа. ЛКСМУ значно відстає від партії [...] Профспілки досягли деяких результатів, проте індустріальні профспілки українізацію проводили мляво [...] В питанні українізації періодичного друку досягнуті [...] успіхи (61 % українських газет) [...] Продукція книговидавця українізується (у 1925 році 58 % — за назвами, 79 % — за тиражем, 58 % друкарських листів), але на українському книжковому ринку домінує книга російських видавництв (на 70–75 %).

Про попередні висновки щодо українізації (19.03.1926) // Із постанови Політбюро ЦК КП(б)У Про попередні висновки щодо українізації (19 березня 1926 р.) ПА ІІП при ЦК Компартії України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 105. — Арк. 141. Оригінал // Український історичний журнал. — 1992. — № 2. — С. 94–95 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/journal/1991/2/12.pdf>.

• ДЖЕРЕЛО 16 Думка дослідника

Важливе місце серед заходів, передбачених політикою коренізації відводилось створенню мережі культурно-освітніх закладів. У столиці УСРР — Харкові, були представлені майже всі можливі форми національно-культурної роботи: національні клуби, червоні кутки, хорові капели, колективи художньої самодіяльності, театри, бібліотеки тощо. У сільській місцевості головною організаційною формою культурно-освітньої роботи були сільбудди. Завданням цих закладів було формування елементів політичної культури, роз'яснення сутності державної політики, залучення працюючих мас національних меншин до соціалістичного будівництва. Найдоступнішою та широко розповсюдженою формою культурно-освітньої роботи стали національні клуби.

На початку 1920 р. у місті діяв литовський робітничий клуб «Комуніст», латиський клуб «Дарбас», серед польського населення культурно-освітню роботу проводив робітничий клуб імені Варинського [...] Робота по культурному обслуговуванню вірменського населення була сконцентрована у робітничому клубі; серед [...] євреїв — у клубі ІІІ Інтернаціоналу; з представниками російської національності [...] у клубі «Металіст». Окрнацменкомісія 7 травня 1927 р. прийняла рішення про організацію німецького клубу.

Робота з нечисельними національними групами у місті (асирійцями, китайцями, грузинами, лезгинами та іншими), [...] була в основному зосереджена у червоних кутках. 1925 року у місті діяли корейський та литовський червоні кутки. У листопаді 1926 р. відкрився татарський червоний куток, а у листопаді 1927 р. — асирійський.

Культурно-освітню роботу серед греків, румун, угорців та болгар проводив балканський клуб, що почав свою роботу в 1924 р.

Гончарова О. С. Культурне життя національних меншин Харківщини 20-х — початку 30-х років ХХ століття [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://korolenko.kharkov.com/kray/Goncharova.htm>.

• ДЖЕРЕЛО 17 **Думка дослідника**

Обов'язковою умовою для успішної реалізації політики коренізації було становлення видавничої справи мовами національних меншин. Цим займалась Всеукраїнська філія Центрального видавництва народів СРСР. Для забезпечення національних запитів видавалася різноманітна наукова, політична, технічна, сільськогосподарська література тощо. У 1926–1927 видавничому році Українська філія Центрвидаву випустила 99 назв книжкової продукції, з яких польською мовою — 34, німецькою — 24, єврейською — 23, болгарською — 17, грецькою — 1. [...]

Всього з 1926 до 1930 року Українська філія випустила 1194 назви різної книжкової продукції, загальним тиражем 7075,6 тис. примірників.

Із створенням видавництва розширився й випуск періодичних видань. У 1927 році передплатники могли виписати 56 журналів і 24 газети російською мовою, 3 журнали і 5 газет — мовою ідиш, 3 журнали і 2 газети — німецькою, 2 журнали та 1 газету — польською, 1 газету — молдавською й болгарською мовами.

Гончарова О. С. Культурне життя національних меншин Харківщини 20-х — початку 30-х років ХХ століття [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://korolenko.kharkov.com/kray/Goncharova.htm>.

• ДЖЕРЕЛО 18 **Статистика**

У 1926–1927 навчальному році шкільна мережа для етнічних меншин на території України виглядала так: 354 польські школи (з них 20 семирічок), 620 німецьких (40 семирічок), 369 єврейських (130 семирічок), 74 болгарські (6 семирічок), 16 чеських, 20 татарських, 2 асирійські, 7 вірменських, 17 молдавських, 15 грецьких, 1 шведська.

1926 року в Україні вже існувало 85 клубів, 150 сільбудів, 441 хата-читальня, 213 бібліотек, 930 лікпунктів, 235 червоних кутків.

Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншин України (20–30 рр. ХХ ст.): коренізація і денационалізація // Укр. істор. журн. — 1998. — № 6. — С. 22–36 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/journal/1998/6/3.pdf>.

• ДЖЕРЕЛО 19 **Думка дослідника**

Великим досягненням України в 20-х роках — першої половини 30-х років ХХ століття був розвиток культури національних меншин, які населяли республіку. Тут особлива заслуга НКО (Народний комісаріат освіти) України на чолі з Скрипником. З 1924 до 1939 року працювала в республіці національна комісія по справах неписьменності. 1925 року було створено 12 національних районів: німецький, болгарський, польський, 600 національних сільрад, з них 167 російських, 153 німецьких, 115 польських, 86 єврейських і ін. Уже в 1931 р. із 380 районів України 25 були національними, на території яких працювали

995 національних сілрад, де діловодство велось рідною мовою. 1925 року в Україні працювало 255 польських шкіл, 324 єврейських школи, 53 єврейські робітничі клуби, 12 польських, 6 латиських, 56 німецьких будинків культури, 16 німецьких хат-читалень і т. д.

Котляр Ю. Національні меншини південноукраїнського села в добу непу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://histans.com/JournALL/pro/pro_2010_19_2/1.pdf або <http://www.westudents.com.ua/3196-ukrayina-v-20-h-rokah-20-st.html>.

• Джерело 20 Громадська думка

Найбільша кількість вірмен (5 тис. осіб) проживала в Харкові. Тут для вірмен було створено клуб, школу на 90 місць, дитячий садок, який відвідувало 90 дітей, культурно-просвітницьку організацію «Хабтан» («Харківське товариство трудящих вірмен»), виходила газета «Кармир Уті» («Червоний шлях»). По одній вірменській школі було відкрито в Києві та Одесі, 12 шкіл нараховувалось у Криму. З ініціативи наркомату освіти для переведення на рідну мову культосвітніх установ, які обслуговували вірмен, у 1925 р. в Україні працювали вірменська хата-читальня, чотири пункти лікнепу.

Міронова І. С. Національні меншини України: Навчально-методичний посібник. — Миколаїв: ТОВ Від, 2006. — С. 224.

➔ ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтеся з **Джерелами 11–20**. Коли і з якою метою почалася «коренізація»? У чому її суть?
- 2 На основі **Джерел 11–20** з'ясуйте, які форми та засоби використовувала радянська влада для задоволення національно-культурних потреб окремих етносів?
- 3 Прочитайте **Джерело 11**. У чому, на ваш погляд, полягала політична мета «коренізації»? На який результат цієї політики розраховував радянський уряд?
- 4 Знайдіть у **Джерелах 12–15** факти, що демонструють проблеми під час проведення «коренізації». Чому це відбувалося?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Напишіть твір-роздум, в якому висловіть свої міркування про позитивні та негативні наслідки «коренізації» в Україні для українців та національних меншин.
- 2 Випишіть основні напрямки культурно-освітньої діяльності під час «коренізації».
- 3 Знайдіть візуальні та статистичні джерела 20-х рр. ХХ ст. і створіть колаж «Національно-культурний розвиток у роки «коренізації».

• ДЖЕРЕЛО 21 **Громадська думка**

У 1928–1932 рр. виходили циганською мовою журнали «Романи», «Зоря», «Нево дром», букварі, підручники, науково-популярна і художня література. У 1931 р. створений єдиний у світі циганський театр «Ромен».

Макарчук С. А. Етнографія України: Навчальний посібник. — Львів: Світ, 2004 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/part22/2214.htm.

• ДЖЕРЕЛО 22 **Офіційний документ**

Центральний Комітет ВКП(б) и РНК Союзу РСР постановляють:

1. Ввести викладання російської мови як предмета вивчення у школах національних республік і областей з першого вересня 1938 року, запропонувавши ЦК нацкомпартій і РНК республік забезпечити видання відповідних законів.

2. Вивчення російської мови у всіх неросійських школах ввести з другого класу і у всіх неповних середніх і середніх школах — з третього класу навчання.

Российский государственный архив новейшей истории. — Ф. 89. — Оп. 62. — Спр. 8. — Арк. 1–6.

• ДЖЕРЕЛО 23 **Офіційний документ**

Обидві Договірні Сторони зобов'язуються після підписання цієї угоди приступити до евакуації всіх громадян української, білоруської, російської і русинської національностей, що проживають в Хелмському, Грубешувському, Томашувському, Любачувському, Ярославському, Перемишльському, Ліськовському, Замостінському, Красноставському, Білгорайському, Влодавському повітах і в інших районах Польщі, де можуть виявитися громадяни української, білоруської, російської і русинської національності, які побажають переселитися з території Польщі на Україну, та приступити до евакуації всіх поляків і євреїв, що перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 року, які проживають в західних областях УРСР і бажають переселитися на територію Польщі.

Угоди між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР (уринок). — Люблін, 9 вересня 1944 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/tpart22/isx22154.htm>.

• ДЖЕРЕЛО 24 **Офіційний документ**

Державний Комітет Оборони постановляє:

1. Усіх татар вислати з території Криму і поселити їх на постійне проживання спецпоселенцями у райони Узбецької РСР. Виселення покласти на НКВС СРСР. Зобов'язати НКВС СРСР (т. Берія) виселення кримських татар завершити

до 1 червня 1944 року [...]. Майно, яке залишилося на місці, будинки, допоміжні споруди, меблі і присадибні земельні ділянки приймаються місцевими органами влади; усю продуктивну та молочну худобу, а також домашню птицю приймає Нарком'ясомолпром, усю сільськогосподарську продукцію — Наркомзаг СРСР, коней та іншу робочу худобу — Наркомрадгосп СРСР [...].

3. Зобов'язати секретаря ЦК КП(б) Узбекистана т. Юсупова, Голову РНК УзРСР т. Абдурахманова і Народного Комісара Внутрішніх Справ УзРСР т. Кобулова до 1 червня ц. р. провести наступні заходи з прийому та розселенню спецпереселенців:

а) прийняти та розселити в межах УзРСР 140–160 тис. чоловік спецпереселенців — татар, які направляються НКВС СРСР з Кримської АРСР.

Постанова Державного Комітету Оборони СРСР від 11 травня 1944 р. (уривок) // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. В 2 ч. — К., 1997. — Ч. 2. — С. 379–382.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Прочитайте **Джерела 11, 21–24**. Якими засобами радянська влада реалізувала міжнаціональні культурні завдання у 1930–1940-х рр. XX ст.?
- 2 Як дії радянського та польського урядів стосовно українців, росіян, білорусів, русинів (**Джерело 23**), татар (**Джерело 24**) впливали на їхній культурний розвиток? Наведіть аргументи.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Знайдіть приклади (фото, статистичні дані, плакати, образи в художній літературі, творах образотворчого мистецтва), які демонструють розвиток культури етнічних меншин в Україні в 1930–1940-х рр. XX ст.
- 2 Підготуйте твір-роздум: «СРСР — держава рівних класів і нерівних національностей: досвід сталінізму».

• ДЖЕРЕЛО 25 Візуальні матеріали. Листівки

[Електронний ресурс]. —
Режим доступу: <http://soviet-life.livejournal.com/1448541.html#cutid1>.

Худ. Ю. Михайлов,
Радянська Україна, 1969 р.

Худ. Е. Рапопорт,
Советский художник, 1965 р.

[Електронний ресурс]. —
Режим доступу: <http://soviet-life.livejournal.com/1448541.html#cutid1>.

Худ. М. Гольц, 1960-ті рр.

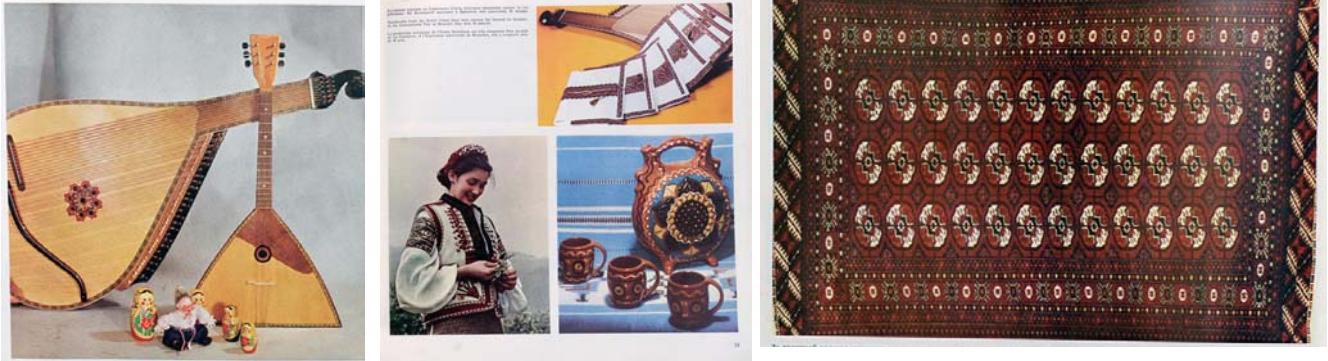
Худ. А. Горпенко, 1962 р.

• **ДЖЕРЕЛО 26** Візуальні матеріали. Ілюстрації з книги «Сувеніри народів СРСР»

Всесвітня виставка в Брюсселі.

Кустарні вироби з СРСР отримали визнання та 36 нагород.

Зображення елементів національної культури: українська бандура; російська балалайка; українська вишивка; туркменські та азербайджанські килими [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sovietlife.livejournal.com/tag/%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%B0>.

➔ **ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ**

- 1 Розгляньте **Джерело 25**. Що ви бачите на листівках? Для чого, на вашу думку, випускали і популяризували такі листівки? Які ознаки національної ідентичності зберегли художники в зображенні людей? З якими символами радянської влади вони поєднуються? Чому?
- 2 Розгляньте **Джерело 26**. Чому саме такі традиційні предмети побуту були обрані для виставки? Висловіть міркування про вплив експонатів виставки на свідомість європейців щодо розвитку національних культур СРСР.

* **ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ**

- 1 Знайдіть листівки, фото, значки, ілюстрації радянської епохи вдома або їх зображення у бібліотеках чи у мережі Інтернет. Яку інформацію про минулі часи вони нам можуть надати?
- 2 Підготуйте 3–5 запитань про взаємодію представників різних національностей в СРСР. Проведіть інтерв'ю зі своїми родичами або сусідами, які пам'ятають своє життя у СРСР. Порівняйте відповіді із зображеннями.
- 3 Напишіть твір-роздум на тему: «Правда та міф про міжнаціональні відносини в УРСР».

• ДЖЕРЕЛО 27 Громадська думка

У післявоєнний період з'явилися нові форми культурних взаємозв'язків: обмін радіо- та телепередачами, організація кінофестивалів. Розвивалися зв'язки між літературно-художніми об'єднаннями, зокрема, ім. Т. Шевченка з українського м. Стрия Львівської області і з вірменського м. Іджевана.

Вірменською мовою перекладено твори класиків української літератури, збірники дитячих творів українських письменників. З метою підготовки перекладачів у Київському і Єреванському університетах відбувався обмін студентами-філологами. Плідність зв'язків народів України та Вірменії засвідчило видання 1989 року української антології «Вірменської класичної поезії». На мову Т. Шевченка її переклали 42 українських поети. У Київському університеті на філологічному факультеті створено лабораторію, де студенти вивчали вірменську мову, літературу. У 1960–1980-х рр. українською мовою були перекладені твори вірменських письменників. Видано 47 назв книг вірменських письменників загальним тиражем 17 тис. екземплярів. На слова вірменських поетів композитори України створили романси і пісні.

Відбулися гастролі вірменських театрів в Україні і навпаки. Музей народного мистецтва Вірменії організував виставку творів самодіяльних художників і народних майстрів у Львові (1984 р.), виставки учасників гуртків художньої самодіяльності у м. Ялті (1985 р.). В Україні в 1960–1980-ті рр. експонувалися 15 персональних і дві колективні виставки творів вірменських художників.

Вірмени України за часів радянської влади. — С. 224–228 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/metodser/87/146.pdf>.

• ДЖЕРЕЛО 28 Свідчення очевидця

1965 року Іван Дзюба опублікував свою книжку «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Безпосереднім поштовхом для написання цієї праці стало проведення в 1965 р. в Україні репресій проти діячів культури (у серпні–вересні 1965-го року в Києві, Львові, Луцьку, Івано-Франківську та Тернополі були заарештовані кілька десятків осіб). У праці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюба доводив, що компартія ще за часів Сталіна перейшла на позиції російського великодержавного шовінізму. Свою аргументацію автор побудував переважно на цитатах з творів Леніна та партійних документів 20-х років. Він вважав, що КПРС у своїй політиці щодо народів УРСР відійшла від ленінських принципів національної політики.

«Інтернаціоналізм чи русифікація?» в долі України і долях людей [Електронний ресурс]. — Режим доступу <http://khp.org.index.php?id=1154033575>.

• ДЖЕРЕЛО 29 Офіційний документ

У сучасному вигляді всіх націй і народностей, у динамічному зростанні їхньої економіки і культури втілена могутня сила дружби народів. Історичні досягнення народів СРСР — результат їхньої об'єднаної праці, послідовного втілення у життя національної політики КПРС. У процесі соціалістичного будівництва склалася історична спільність людей — радянський народ. Будівництво комунізму спільною працею радянських націй і народностей, посилення їхніх економічних, політичних, культурних зв'язків ведуть до ще тіснішого їх об'єднання.

О подготовке к 50-летию образования Союза Советских Социалистических Республик. Постановление ЦК КПСС. — М.: Политиздат, 1972. — С. 6–7.

• ДЖЕРЕЛО 30 Офіційний документ

Ми обґрунтовано пишаємося досягненнями радянської багатонаціональної соціалістичної культури. Вбираючи у себе багатство національних форм і барв, вона стає унікальним явищем у світовій культурі. Але важливо, щоби здоровий інтерес до всього цінного, що є у кожній національній культурі, не відбивався у спробах відгородитися від об'єктивних процесів взаємодії і зближення національних культур. Це потрібно мати на увазі тоді, коли під виглядом національної самобутності у деяких творах літератури та мистецтва, наукових працях робляться спроби представити в ідеальних тонах реакційно-націоналістичні і релігійні пережитки, які суперечать нашій ідеології, соціалістичному способу життя, науковому світогляду.

XXVII съезд КПСС. Стенографический отчет. — Т. 1. — М.: Изд-во политической литературы, 1986. — С. 132 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.guma.oglib.ru/bgl/2431.html>, http://www.lib.ru/MEMUARY/GORBACHEV/doklad_xxvi.txt_with-big-pictures.html.

ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Прочитайте **Джерела 27–30**. Яку мету ставили державні та партійні органи, залучаючи національний елемент до радянської соціалістичної культури?
- 2 Опрацювавши **Джерело 27**, перелічіть нові форми і способи культурної взаємодії? З чим, на вашу думку, була пов'язана їх поява? Яку роль вони відігравали у реалізації державного проекту створення «радянської людини»?
- 3 Висловіть думку про міжкультурні та міжнаціональні відносини в СРСР у період розвинутого соціалізму. Як реагувало керівництво країни на культурно-національне відродження у союзних республіках (**Джерело 30**)?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Знайдіть 5–7 візуальних джерел. Вони мають ілюструвати культурну взаємодію у 50–80-х рр. ХХ ст. через діяльність товариств, шкіл, мистецьких колективів (театрів, хорів, ансамблів), визначних діячів культури тощо. Інформацію можна відшукати у сімейних фотоальбомах, книгах, що видавалися у ці часи, а також у мережі Інтернет. Використавши опрацьовані джерела, підготуйте колаж і презентацію. Зробіть висновок щодо міжнаціональних культурних взаємодій.
- 2 Ознайомтеся з повним текстом праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» за посиланням **Джерела 28**. Використавши цей матеріал, складіть перелік проблем, які, на думку автора, зумовили труднощі міжнаціональних та міжкультурних контактів народів СРСР.

▶ Методичні поради

«Німа дискусія»

У матеріалі, присвяченому огляду міжнаціональних відносин в УРСР, можна використати метод «німої дискусії».

Ознайомтеся з джерелами до теми. Розробіть і запропонуйте учасникам кілька (від 2 до 5-х — залежно від розміру аудиторії) дискусійних запитань.

Запишіть по одному з них на великому аркуші формату А 1 або А 3, розвішайте їх у кутках аудиторії. Після цього кожен учасник має підійти до всіх запитань, прочитати їх і написати, що він думає з цього приводу. Кожен наступний «диспутант» має ознайомитися з думкою попередніх учасників. І відреагувати не тільки на запитання, але й на думки інших. Усі присутні в аудиторії повинні написати свої міркування до запропонованих учителем запитань.

Об'єднайтеся у групи відповідно до кількості запитань. Кожна група отримує аркуш з обговореними запитаннями і готує рецензію. У ній подає критичні зауваження (бажано із залученням інформації з домашнього читання). На основі отриманих рецензій можна провести дискусію.

Проект «Один місяць з минулого»

Ознайомтеся з матеріалами підшивки районної, міської, обласної газети або суспільно-політичного, культурно-мистецького журналу радянського періоду у бібліотеці. Виберіть номери газети чи журналу, що виходили, наприклад, у місяць народження одного з ваших батьків (дідусів чи бабусь) і проаналізуйте їх.

Зробіть презентацію про те, як представлялися міжнаціональні відносини в СРСР у тогочасних періодичних виданнях.

СУЧАСНА УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

• Джерело 31 Історична довідка

Етнічні та національні процеси в сучасній Україні

Питання про специфіку етнічних і національних процесів в Україні є чи не найскладнішим у дослідженнях соціокультурних реалій нашої країни. З одного боку, міжнаціональні взаємини у сучасній Україні традиційно вважаються не-проблемною сферою суспільного життя. За період незалежності Україна уникнула гострих міжнаціональних конфліктів. Проте останнім часом соціологи спостерігають зростання ксенофобії та радикально націоналістичних поглядів.

Унікальність української ситуації полягає у тому, що в Україні сьогодні відбувається багатовимірна соціальна трансформація, яка включає процеси побудови демократичного суспільства та української політичної нації, де наріжним каменем мали б стати такі поняття, як «право», «мультикультурність» і «толерантність». Проте цей процес ускладнюється декількома факторами.

1. Успадкована висока частка національних меншин.

Україна є державою з поліетнічним складом населення. За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 р., 77,8% мешканців України становлять етнічні українці, які складають національну більшість. Інші національні спільноти, серед яких виділяються корінні народи, національні меншини та етнічні групи, складають 22,2%.

2. Недосконалість законодавства та інституційної підтримки у сфері між-національних взаємин.

У нинішньому законодавстві України в етнічно-національній сфері наявні нечіткі визначення деяких ключових термінів. Насамперед йдеться про дефініцію таких понять, як «титульна нація», «національні меншини» та «корінні народи», а також про відсутність чітких критеріїв, за якими групи представників тих чи інших етносів України можна було б зараховувати до кола національних меншин.

3. Процеси етнічного та національного самовизначення корінних народів.

Гострою для Української держави є ситуація в Автономній Республіці Крим, де протягом останніх 20 років відбуваються активні зміни в етнонаціональній та соціальній структурі населення: повернення депортованих кримських татар, болгар, вірмен, греків, німців, що провокує інтенсивніші між-національні контакти (а інколи і конфлікти) та необхідність соціокультурної адаптації всіх спільнот. Наявні розбіжності у поглядах різних політичних сил України та Криму щодо особливостей національного розвитку кримських татар ускладнюють їх адаптацію в українському соціумі.

4. Етнокультурні та мовні відмінності регіонів України.

Процес формування української політичної нації ускладнено полікультурністю її населення, наявністю суттєвих регіональних відмінностей. Своєрідність українського досвіду посткомуністичних трансформацій полягає в тому, що суспільні зміни відбуваються не лише в умовах руйнування радянської ціннісно-нормативної системи, але й одночасного творення національної політичної спільноти. Важливим чинником цього процесу є історично зумовлена регіональна структура України.

5. Зменшення регулятивної ролі держави в процесі сучасного українського націєтворення.

Успішність формування української політичної нації великою мірою залежить від того, наскільки дотримуватимуться умов толерантного співіснування різних етнічних та національних спільнот в Україні, створюватимуться сприятливі умови для вироблення національного консенсусу. В українському суспільстві відбувається поступовий перехід від стану «невизначеної однорідності» радянських часів до стану «визначеної зв'язаної цілісної різномірності» української політичної нації». (В. Серета)

• Джерело 32 Офіційний документ

Верховна Рада України, виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей у справі розбудови незалежної демократичної держави, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнучи реалізувати Декларацію прав національностей України [...], дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо національних меншин, приймає цей Закон з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток.

Закон України «Про національні меншини в Україні» від 25.06.1992 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/11236/>.

• Джерело 33 Громадська думка

На сьогодні в Україні створені та активно діють понад 780 національно-культурних товариств. Найчисельніші з них: російське, єврейське, польське, угорське, грецьке, болгарське. Усі вони входять до Асоціації національно-культурних об'єднань України.

Мета діяльності асоціації — забезпечення прав національних меншин на рівні європейських та міжнародних стандартів. Значна активізація роботи товариств сприяла створенню нових аматорських художніх колективів, проведенню як національних, так і поліетнічних культурно-мистецьких акцій, етнокультурологічних конференцій, фестивалів дитячої творчості тощо.

Ведеться послідовна розбудова культурно-мистецького життя національних меншин, йдуть пошуки вирішення проблем освіти, дозвілля, відродження національних традицій. Здійснюється ряд інших заходів, спрямованих на гарантоване

забезпечення політичних, соціальних, економічних та культурних прав і свобод, розвитку національної самосвідомості та самовиявлення етносів України.

Міжнародний Центр Толерантності, який заснований Асоціацією національно-культурних об'єднань разом з Єврейським фондом України та Асоціацією недержавних організацій України, має на меті виховання у підростаючого покоління українців шанобливого ставлення до людини та її прав, незалежно від етнічного походження або релігійної належності, сприяння збереженню історичної пам'яті народу України, а також формування у суспільстві атмосфери несприйняття будь-яких проявів ксенофобії, антисемітизму та расизму.

Розвиток культури національних меншин в Україні на сучасному етапі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/185262;jsessionid=427502683C5E5B225DDEB6281345F147>.

• Джерело 34 Думка дослідника

Основною формою участі національних меншин у громадському та культурному житті є діяльність національно-культурних товариств, які виступають соціальними посередниками між громадянським суспільством та державою і сприяють здійсненню етнотривожотворчих процесів в Україні. Історія національно-культурного руху у південному регіоні України починається з останнього десятиріччя ХХ століття.

На Миколаївщині перші національно-культурні товариства почали з'являтися на початку 90-х рр. ХХ ст. Це були товариства дагестанської, вірменської, німецької культур. Нині тут діє 27 таких організацій. У 1994 р. була створена Рада національних товариств Миколаївської області. Сьогодні Рада об'єднує 20 національно-культурних товариств. Серед них товариство азербайджанської культури «Гардашлиг», товариство вірменської культури ім. Месропа Маштоца, грузинське товариство «Мамулі» та ін.

Найбільше справі інтеграції національних меншин сприяє реалізація таких основних завдань: формування атмосфери взаєморозуміння і злагоди в Україні; об'єднання представників усіх національностей, культур і віросповідань для співробітництва, підтримки і розвитку їх самотутньої індивідуальності; залучення етноспільнот до активної участі у розбудові нової демократичної України; координація дій та об'єднання зусиль національних товариств, що направлені на вирішення культурних проблем; збереження і розвиток національної культури, мови; здійснення соціального і правового захисту етнічних груп.

З метою виконання статутних завдань Рада національних товариств Миколаївської області у встановленому законодавством порядку виконує такі дії: вносить пропозиції до державних органів влади та управління з питань розвитку національних культур; організовує та координує культурологічну і просвітницьку роботу серед національних шкіл, бібліотек, театрів; бере участь у політичній діяльності, проводить різнопланові збори, мітинги, демонстрації; вступає у міжнародні громадські (неурядові) організації тощо.

5 травня 1994 р. на Одещині створена Асоціація національно-культурних товариств та об'єднань. Нині до її складу входять близько 20 культурологічних організацій [...].

Наприкінці 90-х рр. XX ст. у м. Сімферополі було зареєстровано 17 культурологічних об'єднань та 2 у м. Севастополі. Усі вони представляють інтереси 15 етнічних спільностей.

Ляпіна Л. Діяльність національно-культурних товариств у південному регіоні України на сучасному етапі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/ukrpolituk/1/38.pdf>.

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Прочитайте **Джерело 31**. Який офіційний документ демонструє прагнення України сприяти розвитку культур національних меншин?
- 2 Ознайомтеся з **Джерелами 32–34**. Які форми та засоби національно-культурного розвитку використовують національні меншини?
- 3 Чим відрізняються форми культурно-освітньої діяльності національних меншин у сучасній Україні від попередніх історичних періодів?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Скористайтесь сайтом, запропонованим у **Джерелі 33**, ознайомтеся з повною інформацією про розвиток культур національних меншин в Україні на сучасному етапі. Складіть таблицю, вкажіть назви національних меншин, кількість організацій, форми та види діяльності.
- 2 Напишіть есе на тему: «Національні меншини в сучасній Україні: основні досягнення та проблеми державної політики».

• ДЖЕРЕЛО 35 Історична довідка. Азербайджанці в Україні

За переписом 2001 року, азербайджанців в Україні налічувалося 45,2 тис. осіб, основна частина яких проживала в містах. Найбільше їх мешкає в Донецькій області — 8 тис., Харківській — 5,6 тис., Дніпропетровській — 5,6 тис. осіб. Чисельність цієї етнічної групи зростала дуже швидкими темпами — від 1960 р. до 1990 р. вона збільшилась у 5,5 рази.

Переселення азербайджанців на територію України не позначено певними історичними традиціями, тут переважали міграційні процеси, що мали передусім економічний характер. На цей процес впливає значна напруженість у місцях міжетнічних конфліктів та факт багатодітності азербайджанських сімей. 26,7 тис. азербайджанців вважають рідною мову своєї національності, 9 тис. — російську, 2,3 тис. вільно володіють українською. Віруючі азербайджанці — мусульмани, здебільшого шиїти.

Нині в 15 областях України діють національно-культурні товариства азербайджанців, у 8 областях — недільні школи з вивчення азербайджанської мови і літератури. З 1998 р. у Києві виходить часопис «Голос Азербайджану» (двома мовами).

Енциклопедія історії України. — Т. 1. — А–В. — К.: Наукова думка, 2003. — С. 44.

• Джерело 36 Історична довідка. Вірмени в Україні

За переписом населення 2001 року, в Україні налічувалося 99 894 особи (1989 р. — 54 200) вірменської національності. Дані свідчать про зростаючу імміграцію вірменів, спричинену економічною ситуацією на їхній батьківщині. Мову своєї національності вважають рідною 50% вірмен, російську — 43%, українську — 5%. Найбільша кількість проживає у південно-східних регіонах України та в м. Києві.

На теренах України вірмени відомі з найдавніших часів. Упродовж XI–XVII ст. у різних її регіонах, в основному в Західній, Правобережній Україні, Криму, утворювалися вірменські колонії (всього відомо 70). Найбільші колонії були у Львові, Кам'янці-Подільському, Володимирі, Луцьку, Станіславі, Язлівці, Бродах. У вірменських колоніях високого рівня досягла культура: розвивалися історіографія, літописання (половецькою та вірменською мовами), народна творчість, книгодрукування, освіта. У Львові також діяла школа вищого типу — вірменська колегія (1664–1781 рр.), з 1701 р. — вірменсько-українська колегія, вірменські бібліотеки, театри. Збудовані вірменські культові й цивільні споруди збереглися до нашого часу. Вірмени, які проживали у Львові до 1939 р., мали можливість вивчати рідну мову, літературу, історію. Тут були церковно-парафіальні вірменські школи, прогімназія, гімназія, вища школа (колегіум), кафедра вірменістики при історичному факультеті університету. Існували приватні школи, бурса для вірменських дітей-сиріт та малозабезпечених верств населення.

На запорозьких землях у наприкінці 70-х — початку 80-х років XVIII ст. вірмени за чисельністю були на третьому місці після українців (64%) і греків (13,7%) — 10,6%. У процесі заселення визволених земель виникали нові вірменські поселення.

У 1924–1931 рр. в Україні працювали Будинки народів Сходу, зокрема у Києві — вірменська секція. В Україну 1929 р. приїздив вірменський поет А. Акоюн, а група письменників України на чолі з П. Тичиною відвідала Вірменію. В. Сосюра присвятив Вірменії поему «Хвиля» (1924). Спалах творчої енергії народів з кінця 20-х років XX ст. було штучно припинено. Сталінський терор, депортації та переселення стали найдраматичнішою сторінкою в житті всіх народів СРСР, у тому числі й вірменського.

Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. Етніонаціональна структура українського суспільства: Довідник. — К.: Наукова думка, 2004. — С. 70–73.

• Джерело 37 Історична довідка. Грузини в Україні

Перші відомості про поселення грузинів на території України належать до 1720-х рр. Переважно це були політичні іммігранти з Грузії, які з'явилися в Російській імперії, розраховуючи на підтримку царського уряду в їхній боротьбі проти турків і персів. Наприкінці 1730-х рр. вони оселилися на території

Гетьманщини, де спочатку мешкали в межах Полтавського полку, а згодом — Миргородського, Київського, Прилуцького, Ніжинського, Чернігівського, Стародубського, Переяславського й Лубенського полків. Незначна кількість їх мешкала на території інших регіонів України. 1764 р. указом імператриці Катерини II була створена Новоросійська губернія і грузинським князем і дворянським родинам було надано там маєтки. Грузинські дворяни володіли маєтками середніх розмірів, інколи відігравали помітну роль в економічному житті й управлінні Лівобережної України. У XIX–XX ст. грузини переважно мешкали в містах, утворюючи невеликі колонії. Значний відсоток серед них становили службовці, лікарі, адвокати. У період 1920–1980-х рр. чисельність грузин в Україні збільшилася майже у 18 разів. За даними перепису населення, проведеного в СРСР у 1989 р., на території України проживало 23 тис. 540 грузинів. Протягом 1992–1994 рр. в Україну прибуло близько 4 тис. грузинів. Провідну роль у міграційних процесах відігравали ті мігранти, які переїхали з районів міжнаціональних конфліктів. У середині 1990-х рр. в Україні діяли 4 громадських об'єднання, що представляли інтереси грузинів (в АР Крим, Львівській та Одеській області). За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, на території України проживало 34,2 тис. грузинів.

Енциклопедія історії України. — Т. 2. — Г–Д. — К.: Наукова думка, 2004. — С. 226.

• ДЖЕРЕЛО 38 Історична довідка. Молдавани в Україні

За даними перепису 2001 року, в Україні проживає 258 618 молдаван (1989 р. — 342 500), що становить 0,5 % населення України; молдавани рідною мовою вважають молдавську 70 %, російську — 17 %, українську — 10 %. Молдавани є однією з найменш урбанізованих численних етносів України (міське населення — 27 %).

На початок 1994/1995 навчального року в Одеській обл. функціонувало 11 денних загальноосвітніх навчальних закладів із молдавською мовою викладання, які відвідувало 7087 учнів. Крім того, працювало 7 змішаних російсько-молдавських шкіл. Інтереси молдаван в Україні представляють такі товариства: Обласна національно-культурна асоціація (м. Одеса) та Обласний християнсько-демократичний альянс молдаван (м. Ізмаїл).

Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. Етнічнонаціональна структура українського суспільства: Довідник. — К.: Наукова думка, 2004. — С. 129–131.

• ДЖЕРЕЛО 39 Думка дослідника

Шкала соціальної дистанції Богардуса дозволяє вимірювати психологічну готовність до зближення чи, навпаки, до відторгнення людей іншої національності. Відповідь респондента на запитання про те, в якій ролі він погоджується наблизити

до себе представників іншої національності (1 — «члена родини», 2 — «друга», 3 — «сусіда», 4 — «колеги», 5 — «мешканця країни», 6 — «тільки як туриста» чи 7 — «взагалі не пускав би у свою країну»), дозволяє визначити ту дистанцію у соціальних контактах, котру людина бажає зберігати між собою та представниками цієї етнічної групи. Перші шість варіантів (позиції 1–6 на шкалі) вказують на бажану міру близькості взаємин, а сьомий має на увазі настанову респондента цілковито уникнути будь-яких контактів із представниками тієї чи тієї національності. Наведена нижче таблиця демонструє зміни, що відбулися у ставленні українських громадян до різних національних груп протягом останніх 18 років.

Індекс національної дистанційованості. Середній бал: шкала 1–7 балів
Результати моніторингу показників національної дистанційованості населення України
(шкала Богардуса)

Національна дистанційованість населення України від...	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Азербайджанців	-	-	-	-	5,8	5,8	5,7	5,8	5,7	5,7
Американців*	4,4	4,6	4,7	4,8	5,4	5,5	5,4	5,7	5,6	5,5
Арабів	-	-	-	-	6,1	6,1	6,0	6,1	6,1	6,0
Афганців	-	-	-	-	6,2	6,2	6,1	6,1	6,1	6,1
Білорусів*	2,7	2,6	2,5	2,8	4,2	4,1	3,9	4,1	3,9	4,0
Грузинів*	4,9	5,0	5,1	5,4	5,4	5,5	5,4	5,5	5,4	5,4
Євреїв*	3,8	3,8	3,9	3,9	5,1	5,1	5,0	5,2	5,0	5,1
Китайців	-	-	-	-	5,9	5,9	5,8	5,9	5,9	5,9
Кримських татар*	4,6	4,8	4,8	4,9	5,6	5,5	5,4	5,5	5,4	5,3
Молдаван	4,6	4,7	4,8	5,1	5,3	5,2	5,1	5,4	5,2	5,2
Негрів	-	-	-	-	6,0	5,9	5,9	5,9	6,0	5,9
Німців*	4,5	4,6	4,8	4,8	5,2	5,2	5,1	5,3	5,2	5,3
Поляків*	4,4	4,5	4,6	4,8	5,0	5,0	4,8	5,0	4,8	5,0
Росіян	2,3	2,1	2,0	2,3	3,3	3,1	3,1	3,2	3,0	3,3
Румунів*	4,7	4,9	4,9	5,2	5,4	5,4	5,1	5,3	5,2	5,4
Сербів	4,8	5,0	5,1	5,4	-	-	-	-	-	-
Словаків	4,6	4,8	4,8	5,0	5,1	5,1	4,9	5,1	4,9	5,1
Турків	4,9	5,2	5,3	5,6	5,9	5,9	5,7	5,8	5,8	5,7
Угорців*	4,6	4,8	4,9	5,1	5,4	5,4	5,1	5,3	5,1	5,2
Українців	1,8	1,4	1,5	1,6	2,4	2,2	2,2	2,1	2,1	2,2
Українців, що проживають в інших країнах	-	-	3,9	4,0	3,5	3,4	3,1	3,2	3,0	3,1
Циганів*	5,1	5,3	5,4	5,6	6,0	6,1	6,0	6,1	6,0	6,1
Чехів	-	-	-	-	5,3	5,3	5,1	5,3	5,2	5,2
Інтегральний індекс національної дистанційованості за 10 національностями, позначеними «*»	4,4	4,5	4,6	4,7	5,3	5,3	5,1	5,3	5,2	5,2

Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. — К.: Інститут соціології НАН України, 2010. — С. 532.

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Ознайомтесь з історико-статистичними відомостями про азербайджанців, вірмен, грузинів та молдаван в Україні. Порівняйте час їхньої появи на території України.
- 2 Яка специфіка (часова і територіальна) у розселенні азербайджанців, вірмен, грузинів та молдаван на території сучасної України?
- 3 Ознайомтесь з **Джерелом 39**. Від яких націй українці найбільше і найменше дистанціюються? Як змінюються показники соціальної дистанційованості щодо різних національних груп у період 1992–2010 рр.? Проаналізуйте динаміку настроїв ксенофобії в Україні протягом останніх 18 років. Чим ви це поясните?

* ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

- 1 Групове дослідження «Програма подолання етнічної маргіналізації та стигматизації».
- 2 Реалізуючи проект **«Етнічні та національні процеси у сучасній Україні»**, відвідайте, якщо це можливо, район компактного проживання певної етнічної спільноти, маргіналізованої чи стигматизованої групи (наприклад, ромів). Перед початком екскурсії необхідно ознайомитися з тематичною літературою. Для глибшого розуміння проблеми можна переглянути матеріали роботи різних фондів чи громадських організацій, які працюють з певною етнічною спільнотою.
- 3 Знайдіть і перегляньте документальні фільми про життя маргіналізованої чи стигматизованої групи.
- 4 Підготуйте у міні-групах «Програму подолання етнічної маргіналізації та стигматизації». На наступному занятті проведіть їх презентацію з обговоренням.

Групова гра «Закон про національні меншини»

Об'єднайтесь у малі групи, обговоріть та розробіть власний закон про національні меншини. Презентуйте власні розробки, дайте відповіді на запитання: кого можна зарахувати до національних меншин в Україні? Чи є такий поділ об'єктивним? Порівняйте власні тлумачення термінів з тими, що є в українському законодавстві та Законі «Про національні меншини». Проведіть підсумкову дискусію, в якій висловіть власні погляди щодо тлумачення термінів.

Блок IV

ВИМІРИ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

• Джерело 40 Візуальні матеріали. Фото

Етнічна ідентичність

• Джерело 41 Візуальні матеріали. Фото

Професійна ідентичність

• ДЖЕРЕЛО 42 Візуальні матеріали. Фото

Культурна ідентичність

• ДЖЕРЕЛО 43 Візуальні матеріали. Фото

Вікова ідентичність

👉 ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Уважно розгляньте візуальні матеріали з Джерела 40. За якими ознаками можна визначити причетність людей до певної нації?
- 2 Які професійні групи представляють люди, зображені на фото з Джерела 41?
- 3 Чи мають спільні риси представники однієї субкультури? Як можна з'ясувати, що людина представляє певну субкультуру? Які ще субкультури, крім вказаних на фото (Джерело 42), ви знаєте? Чим відрізняються їх представники?
- 4 Розгляньте фото з Джерела 43. Як ви розумієте, що таке «вікова ідентичність»? У чому вона може проявлятися?

А. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ІДЕНТИЧНОСТІ

• Джерело 44 Думка дослідника

Якщо хочемо зрозуміти людину, отже в тому числі і європейця, й основи її дії, мусимо вповні усвідомити собі, що вона є *animal social* тобто, що вона не виступає самостійно, осібно, відірвано, а навпаки, — в гурті, групі чи спільності. Це ствердження має рівно зобов'язуючу силу для індивідуалістичного чи колективістичного світосприйняття [...] Зокрема людина з розвиненим розумінням реалізму, отже європейець, мусить достосувати свою дію до дії інших, якщо хоче взагалі мати змогу проявитися.

Янів В. Психологічні основи окциденталізму / Упоряд. і підгот. М. Шаповал. — Мюнхен, 1996. — 204 с.

• Джерело 45 Думка дослідника

Французи й британці — меншою мірою також німці, росіяни, іспанці, португальці, італійці та швейцарці — мають тривалу традицію того, що я називаю орієнталізмом, маючи на увазі такий собі специфічний спосіб сприйняття Сходу, опертий на ту виняткову роль, яку Схід відіграє в західноєвропейському досвіді. Схід не тільки сусидить із Європою; саме там були розташовані найдавніші, найбільші і найбагатші європейські колонії, він також — джерело її цивілізацій та мов, її культурний суперник, він є для неї найзмістовнішим образом Іншого, до якого найчастіше звертаються. Крім того, Схід допоміг визначити Європу (або Захід) як свій контрастний образ, контрастну ідею, особистість, контрастний досвід.

Саїд, Едвард В. Орієнталізм / Пер. з англ. В. Шовкун. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. — С.11.

Б. КУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ІДЕНТИЧНОСТІ

• Джерело 46 Думка дослідника

Хоча головні компоненти національної ідентичності, як-от культура, мова, національні символи, герої, ритуали, священні місця, спогади, традиції і способи життя, індивіди засвоюють і емоційно насичують, аналогічний процес, пов'язаний із космополітичною ідентичністю, поки що не відбувся. Можлива космополітична ідентичність могла б з'явитися тільки в суспільствах, наділених складними телекомунікаціями та мережами інформаційних технологій, які уможливають миттєву взаємодію між народами світу.

Гібернау М. Ідентичність націй. — К.: Темпора, 2012. — С. 226.

В. ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР ІДЕНТИЧНОСТІ

• ДЖЕРЕЛО 47 Громадська позиція

Ми, галицькі українці, належимо до великого українського народу, який говорить однією мовою... Наш народ був колись самостійний, ... мав свою літературну мову, свої власні закони, своїх власних правителів, одними словом: був у добробуті і силі. Через несприятливі умови і політичні нещастя розпався наш великий народ, втратив свою самостійність і прийшов під чужу владу.

З першої відозви Головної руської ради (10 травня 1848 р.) // Сарбей В. Г. Хрестоматія з історії України XIX — початок XX ст.: Навч. посіб. для 9 кл. — К.: Генеза, 2000. — 272 с.

• ДЖЕРЕЛО 48 Думка дослідника

Е.Сміт визначає націю як «названу людську спільноту, що живе в рідному краєві, має спільні міфи, спільну історію, спільну національну культуру, єдину економіку й єдині права та обов'язки для всіх її представників».

Сміт Е. Націоналізм. Теорія, ідеологія, історія. — Київ, 2004. — С. 20.

Г. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ВИМІР ІДЕНТИЧНОСТІ

• ДЖЕРЕЛО 49 Громадянська позиція

Модерна нація може бути визначена як територіально означена спільнота людей, що поділяють певний варіант модерної культури та яких пов'язує між собою сильне почуття єдності й солідарності; спільнота, відзначена чіткою історичною закоріненою свідомістю національної ідентичності, яка має або прагне мати власне політичне самоврядування.

Симонс-Симонолевич К. Поняття нації: спроба теоретичного пояснення // Націоналізм. Антологія. — Київ, 2000. — С. 545.

• ДЖЕРЕЛО 50 Громадська позиція

Самостійна суверенна Україна, соборна, єдина і неподільна, від Сяна до Кубані, від Карпат до Кавказу, вільна серед вільних, рівна серед рівних, без пана і хама, в майбутньому без класової боротьби [...] Україна для українців, тобто для тих, які визнають себе за українців [...] Культура нації: своя наука, своя краса, своя совість, свій розум, своя правда, свій бог.

З програми «Братства Тарасівців» // Турченко Ф., Марочко В. Історія України. Кінець XVIII — початок XX ст.: Підручник для 9 кл. загальноосвітн. навч. закладів. — К.: Генеза, 2005. — 352 с.

• Джерело **51** **Громадська позиція**

Наша нація в своєму історичному розвитку часто була не солідарною між окремими своїми частинами, але нині весь колір української нації у всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією надією: «Одна, єдина, неподільна, вільна, самостійна Україна від Карпат і до Кавказу».

3 брошури «Самостійна Україна» М. Міхновського // Турченко Ф., Марочко В. Історія України. Кінець XVIII — початок XX ст.: Підручник для 9 кл. загальноосвітн.навч.закладів. — К.: Генеза, 2005. — 352 с.

• Джерело **52** **Думка дослідника**

У космополітичній ідентичності сентиментальну прив'язаність до національної території слід замінити прив'язаністю до всієї планети.

Гібернау М. Ідентичність націй. — К.: Темпора, 2012. — С. 228.

• Джерело **53** **Думка дослідника**

Поняття «землянин» не може більше залишатися прерогативою наукової чи ненаукової фантастики. Воно повинно ґрунтовно увійти у сферу повсякденної свідомості. Призупинити руйнацію планети — важливе завдання та жорсткий імператив сучасної епохи. Невипадково зараз ведеться розробка «Хартії Землі» — аналогу «Декларації прав людини», — покликаної сформува-ти права біосфери та визначити механізми її захисту.

Силами ентузіастів почала складатися і реалізовуватися міжнародна програма глобального навчання, що охоплює у тій чи іншій мірі багато країн. Вона покликана у доступній формі розповісти дітям про проблеми, що постали перед нашою планетою, виховувати у них екологічну свідомість, знайомити з життям різних народів світу, оскільки «лише у темряві всі виглядають загрозливо», тож взаємне незнання, нетерпимість породжують недовіру та конфронтацію, перешкоджаючи плідній взаємодії усіх життєвих сил планети з метою її порятунку та облаштування.

Суперфин Л. Г. Глобальное и национальное: Специфика взаимодействия глобальных и национальных факторов современного исторического процесса. — М.: Институт экономики РАН, 2003. — 169 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.krotov.info/libr_min/18_s/up/erfin_1.htm.

• Джерело **54** **Думка дослідника**

Руйнування одвічного стереотипу про безкрайність земних просторів, відносно невеликі розміри нашої планети, що реально проглядаються з космосу, її «загубленість» у безкрайніх просторах світобудови і вразливість сприяють

формуванню самосвідомості людей як мешканців «спільного дому», поєднаних однією долею. Невипадково все частіше використовуються образи Землі як «глобального села», човна, ковчегу у безкрайньому морі, острова в океані Всесвіту. Але особливо популярним стало порівняння нашої планети з космічним кораблем, що здійснює свій сповнений небезпек політ. «Ми мандруємо разом, як пасажери невеличкого космічного корабля, і ми себе можемо зберегти лише завдяки старанності, праці та, як б сказав, любові до нашого не дуже міцного корабля», — так сформулював цю думку у 1960-ті рр. представник США в ООН Е. Стівенсон.

Суперфин Л. Г. Глобальное и национальное: Специфика взаимодействия глобальных и национальных факторов современного исторического процесса. — М.: Институт экономики РАН, 2003. — 169 с. [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://www.krotov.info/libr_min/18_s/up/erfin_1.htm.

Д. ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ІДЕНТИЧНОСТІ

• Джерело 55 Думка дослідника

Те, що український етнос впродовж віків лишався бездержавним і розчленованим, наклало виразний відбиток на його уявлення про себе і на сприйняття його іншими народами. Постійна орієнтація на роздвоєність зумовила присмак оборонності і меншовартості в українській свідомості, нечітке уявлення про власні інтереси, вибір пріоритетів за принципом «меншого зла». Приреченість на існування у складі чужих держав зумовила вакуум самоусвідомлення.

Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. — К.: ІПЕНД, 2002. — С. 247.

• Джерело 56 Думка дослідника

Ті, хто поділяє якусь окрему національну ідентичність, вважають, що вони формують демос, що має здатність досягати спільної волі, виражати її та діяти на її основі. [...] Натомість людська спільнота ніколи не вважала себе за єдиний демос і не діяла як такий. Можлива поява космополітичної ідентичності змінить цю ситуацію. Наголошуючи на важливості мати спільне для всіх однакове людське становище і гідність, повагу, свободу та рівність, які приписують йому, людство в своїй сукупності матиме змогу виражати себе як єдиний демос [...]. Виникнення зародкової космополітичної ідентичності згодом сприятиме створенню космополітичних інституцій із законодавчими, виконавчими та судовими повноваженнями, і такий розв'язок залежить від питань, як зробити сумісними системи цінностей конкретних національних культур і адаптувати їх до умов космополітичних принципів.

Гібернау М. Ідентичність націй. — К.: Темпора, 2012. — С. 22.

➔ ЗАВДАННЯ ТА ЗАПИТАННЯ

- 1 Прочитайте **Джерела 44–56**. Назвіть наведені у джерелах виміри ідентичності та коротко охарактеризуйте кожен з них. За якими критеріями виділено кожен з вимірів ідентичності?
- 2 Як ви гадаєте, що зумовило появу космополітичної ідентичності?
- 3 Що і як впливає на визначення національної ідентичності особистості? Чим вона відрізняється від космополітичної ідентичності?

* ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

- 1 Напишіть твір-роздум на тему: **«Якою повинна бути держава, щоб її мешканець ідентифікував себе зі своєю нацією і світом одночасно?»**

➔ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ОБГОВОРЕННЯ

- 1 Порівняйте вплив суспільно-політичних та культурних процесів імперського і радянського періодів на формування етнічної (національної) ідентичності. Знайдіть спільні та відмінні риси. Обговоріть механізми діяльності органів державного управління, які вони використовували для заборони проявів етнічної (національної) ідентичності. Наскільки об'єктивно і повно державою — як імперіями, так і Радянським Союзом — подавалася інформація про потреби націй розвивати власну культуру? Від чого це залежало?
- 2 Визначте основні види (форми) діяльності національно-культурних товариств, спрямовані на утвердження національної ідентичності. Які з них, на вашу думку, найбільш ефективні? Чи сприяла діяльність національно-культурних товариств культурному діалогу між націями? В чому це проявлялося?
- 3 Які цінності лежать в основі національної та космополітичної ідентичностей? Чи може людина одночасно бути носієм обох ідентичностей? Які переваги та недоліки має свідоме обмеження себе лише одним з видів ідентичності?
- 4 У чому полягають переваги та недоліки етнонаціональної політики сучасної незалежної України у порівнянні з радянським періодом? Наскільки держава включена в європейський простір щодо ефективної реалізації прав і свобод національних меншин?
- 5 Як узгоджувалася державна політика з національними проявами ідентичності (від імперського періоду до незалежної України)? Які суттєві зміни у національній політиці відбуваються на сучасному етапі розвитку? Як вони впливають на результати? Спрогнозуйте перспективи цього процесу.
- 6 Висловіть власні міркування з приводу питання подальшої долі національної ідентичності у глобальному просторі.

 ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- 1** Проведіть порівняльне міні-дослідження формування і розвитку національної ідентичності у XIX–XX ст. у країнах Європи (Великобританія, Іспанія, Німеччина, Італія — на вибір) та Україні.
- 2** Підготуйте регіональне дослідження, присвячене діяльності національно-культурних товариств тих національних меншин, які проживають у вашому регіоні.
- 3** Підготуйте допис у газету про цікаві акції національно-культурних товариств вашого регіону.
- 4** Запросіть представників національних меншин на культурні шкільні, міські, районні заходи. Проведіть інтерв'ю, попросіть презентувати етнічні особливості своєї національності.